

*І. Я. Ткачук,
к. е. н., асистент кафедри фінансів і кредиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці*

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

*I. Tkachuk,
PhD in economics, assistant professor at Finance and Credit Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

THE ECONOMIC COMPONENT OF THEORETICAL STUDIES OF CIVIL SOCIETY

Метою статті є визначення місця економічної складової в теоретичних дослідженнях громадянського суспільства.

Актуальність теми спричинена посиленням досліджень громадянського суспільства та його інститутів з одночасним нехтуванням такої його важливої складової, як економічна.

Досліджено економічну компоненту громадянського суспільства у наукових працях минулого і сучасності.

Обґрунтовано доцільність врахування економічної складової у процесі здійснення наукових досліджень громадянського суспільства як важливої та невід'ємної складової історично та сутнісно.

The aim of the article is to determine the role of economic component in the theoretical investigations of civil society.

The actuality of the article is caused by increasing amount of researches of the civil society and its institutions existing and, in the same time, neglecting of such an important component of it as economic.

The economic component of the civil society in the past and present scientific studies is investigated.

It is grounded that it is important to count economic component of civil society in the process of its investigation as the inherent component of it.

*Ключові слова: економіка, економічна складова, громадянське суспільство.
Key words: economy, economic component, civil society.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна дійсність характеризується надшвидкими змінами умов функціонування національних економік та потужним накопиченням масивів нової інформації, що вимагає від суб'єктів господарювання надзвичайної адаптивності та гнучкості. У такій ситуації на розвиток економік та соціально-економічне зростання впливають не лише традиційні фактори (трудові ресурси, засоби виробництва, природні ресурси), але і абсолютно нові, які створюють своєрідний плацдарм для функціонування цих економік. Одним з таких факторів є формування сучасного розвиненого громадянського суспільства, адже саме воно, спираючись на традиції правової держави (а високий рівень розвитку громадянського суспільства можливий лише за умови існування розвиненої правової держави), є основою формування взаємозв'язків та залежностей між всіма соціально-економічними явищами та процесами, визначає їх суть, якість та характер.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У незалежній Україні проблеми існування і розвитку громадянського суспільства постійно були об'єктом

обговорення науковців, політиків та журналістів. Найбільшою інтенсивністю такі обговорення набували в період піків розвитку демократії (початок 90-х рр., період Помаранчевої революції 2004—2005 рр., Революції Гідності 2013—2014 рр. тощо).

Чимало уваги приділялося цим проблемам і у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Так особливий внесок у вивчення громадянського суспільства внесли такі зарубіжні вчені як: Александер Дж., Гелнер І., Едвардс М., Круасан А., Лаут Г., Левіс Д., Меркель В., Розенблюм Н., Спарк К., Токвіль А., Хабермас Дж., Шейд Дж., Юнг І. А також такі вітчизняні науковці як Карась А., Копейчиков В., Левін І., Моргун В., Новоскольцева А., Павленко Ю., Павловський М., Поліщук О., Пухкал О., Рабінович П., Розова Т., Філик Н., Хом'яков А., Чувардинський О.

Проте, не зважаючи на значний науковий доробок вищезгаданих мислителів минулого і сучасності, не можна сказати, що громадянське суспільство є повністю вивченим, оскільки найбільше уваги вчених приділялося або вивченню проблеми загалом, або таким його окремим аспектам як історичний, політичний, правовий, соціальний, культурний тощо (що можна пояснити тим,

що громадянське суспільство практично завжди було об'єктом вивчення саме цих наук), у той час як така важлива складова громадянського суспільства, як економічна залишалася фактично поза увагою або ж не розкривалася у повній мірі.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначення місця економічної складової в теоретичних дослідженнях громадянського суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Різні етапи існування людства по своєму вбачали роль людини і держави у суспільстві. Відповідно і підходи до осмислення і трактування громадянського суспільства теж були різними.

Поняття "громадянське суспільство" як самостійний термін почало використовуватись лишень у XVII—XVIII ст., хоча філософські ідеї близькі до змістом до цього поняття були розкриті значно раніше такими мислителями, як Платон і Аристотель. Аристотель вперше використав поняття "громадянське суспільство" як похідне від слова "громадянин" і за ним воно означало суспільство громадян, які є вільними і освіченими.

Більшість сучасних підходів до визначення громадянського суспільства спрочинені внеском філософів минулого. Так Дж. Локк (1632—1704) зробив умовний поділ між політичним суспільством (регулює відносини між громадянами і урядом) та громадянським суспільством (регулює відносини між громадянами). Громадянське суспільство є сферою відокремленою від держави, що володіє власними правами. Люди утворюють спільноту, в якій їх життя розвивається і, в якому держава не має права голосу. Ця сфера є первинно політичною або неполітичною. Найголовнішим завданням громадянського суспільства є захист особистих прав і власності від держави та її свавільного втручання [4].

Шарль Л. Монтеск'є (1689—1755) розробив свою модель поділу влади [5], в якій як і Локк розділив громадянське і політичне суспільства. Проте на відміну від Локка вбачав значно менший контраст між цими сферами. Він підкреслює баланс між центральною владою і соціальними мережами (корпусом посередників), де центральна влада (монархія) повинна контролюватися верховенством права і обмежуватися компенсаційною силою незалежних організацій (мереж), які працюють всередині і ззовні політичної структури [4, р. 5].

Фрідріх Гегель (1770—1831) розглядав громадянське суспільство не як природне вираження волі, а як історичний продукт економічної модернізації та буржуазно-керованої економіки, що розташовувався між сферами держави і сім'ї [3, рр. 50—55]. Громадянське суспільство, за Ф. Гегелем, складається з величезної кількості суб'єктів, в тому числі представників ринкової економіки, соціальних класів (в тому числі буржуазії), великих корпорацій, представників інтелігенції та державних службовців, тобто всіх соціальних суб'єктів, що не залежать прямо від держави (в час Гегеля). Гегель підкреслював, що всі суб'єкти громадянського суспільства знаходяться в постійній протидії, а тому задля їх спільного існування воно повинне знаходитися під контролем сильної держави (в наш час це сильна правова держава) [3, р. 53].

Карл Маркс (1818—1883) зазначає, що громадянське суспільство може розвиватися лишень разом з буржуазією і визначає, що це поняття містить в собі всю взаємодію матеріальних відносин між особами на певному етапі розвитку продуктивних сил [8; 1, р. 82]. Як і у вченні Гегеля, такий підхід включає в себе велику кількість суб'єктів, в тому числі економіку і ринок. Проте, на відміну від Гегеля, вбачає в громадянському суспільстві основу капіталістичної моделі панування,

яка підпорядковується і регулюється державою, остання таким чином стає інститутом пануючого класу [1, рр. 75—76]. Тобто громадянське суспільство являється структурною базою, а держава — надбудовою, що забезпечує капіталістичне домінування за допомогою сили.

Олександр де Токвіль (1805—1859) ще більше підкреслив роль незалежних асоціацій як складових громадянського суспільства (*De la Democratie en Amerique*). Розглядав їх, як школи демократії, в якій демократичні мислення, погляди і поведінка засвоюються разом з метою захистити особистісні права від потенційно авторитарних режимів і тиранічної більшості в суспільстві. Ці асоціації повинні будуватися на добровільній основі та на всіх рівнях (місцевому, регіональному, національному). Таким чином, такі громадянські чесноти, як терпимість, прийняття, чесність і довіра є дійсно інтегрованими в характер громадян, роблячи свій внесок у довіру і впевненість, або, як Putnam пізніше описав його, соціальний капітал [6, с. 19—26].

Антоніо Грамші (1891—1937) розглядав громадянське суспільство під марксистським теоретичним кутом. Він підкреслив, потенційно опозиційну роль громадянського суспільства, відокремлену від держави і ринку, в якій ідеологічна гегемонія оскаржується. Громадянське суспільство містить широкий спектр організацій та ідеологій. При чому і перші, і другі створюють виклик існуючому ладу, в той же час підтримуючи його. Політична і культурна гегемонія правлячого класу і суспільний консенсус формується в рамках громадянського суспільства.

Юрген Хабермас (1929) зосередив свою концепцію на ролі громадянського суспільства у межах публічної сфери. Політична система, згідно вченню Хабермаса, потребує артикуляції інтересів в публічному просторі, для того щоб відстоювати різні інтереси на політичному порядку денному. Маргінальні групи, зокрема, бажають знайти спосіб відстоювання своїх інтересів. Це необхідно, оскільки політичні партії і парламенти повинні "отримувати поінформовану громадську думку понад закріплені силові структури" [2, с. 374].

Важливо, що історично різні сенси й тлумачення громадянського суспільства вплинули на подальші теоретичні дебати та емпіричні дослідження суті та значення громадянського суспільства. При чому у всіх фундаментальних теоретичних концепціях громадянського суспільства червоною ниткою так чи інакше проходять економічні концепти. Всі вони, незалежно від характеру їх походження — чи то захист прав власності у Дж. Локка, чи особливості дії компенсаційної сили соціальних посередників стосовно держави у Ш. Л. Монтеск'є, чи ринкової економіки у Ф. Гегеля та буржуазію у К. Маркса як основу громадянського суспільства, чи вплив інститутів громадянського суспільства на формування соціального капіталу О. де Токвіля, чи опозиційну роль громадянського суспільства до держави та ринку А. Грамші, чи відстоювання маргінальними групами своїх інтересів (в тому числі економічних) на державному рівні у Ю. Хабермаса — існують у безпосередньому зв'язку з громадянським суспільством, при чому від них багато в чому залежить бачення громадянського суспільства тим чи іншим філософом.

Філософські концепти минулого чинили значний вплив на формування сучасного бачення суті та значення громадянського суспільства. Таким чином, сьогодні існує багато його тлумачень, які не лишень сильно різняться, але і висвітлюють різні його сторони. Зміст основних, на нашу думку, з них, які існують у вітчизняній науковій думці, адже саме вони є відображенням об'єктивних процесів у формуванні громадянського суспільства України, відображено у таблиці 1.

Як бачимо, мислителі минулого та сучасності виділяють таку складову громадянського суспільства, як

Таблиця 1. Суть основних підходів до трактування громадянського суспільства у вітчизняній науковій думці

Автор	Зміст
Рабінович П.	розглядає громадянське суспільство в контексті «держави соціально-демократичного типу», де воно одержує нове значення – «громадянське суспільство – це спільність вільних, рівноправних людей та їхніх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті» [9]
Філик Н.	розглядає громадянське суспільство як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії та права [11, с. 61]
Соколов В.	звертає особливу увагу на елементи консолідації, злиття, єднання окремих індивідів, що перетворює групи людей на суспільство. Проте, відзначаючи роль такої соціальної характеристики громадянина як власництво та свобода підприємництва, зазначає, що його не можна вважати абсолютним елементом консолідації [10, с. 24]
Хом'яков Л.	під громадянським суспільством розуміє «соціальну, політичну і культурну реальність, відому як західноєвропейська цивілізація, де суспільний добробут, свободи і права громадян забезпечуються ефективно діючою системою демократичних інститутів» [12, с. 55]

Джерело: складено автором на підставі [9–12].

економічна. При цьому не можемо не відмітити, що ці теорії були та залишаються найбільш дослідженими та затребуваними часом, і з часом не втрачають своєї актуальності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Громадянське суспільство є складним та неоднозначним (з точки зору впливу на перебіг суспільних та державотворчих процесів) феноменом, дослідженню якого було присвячено чимало уваги мислителям та науковцям минулого і сучасності. Більшість дослідників, які розглядали проблеми функціонування громадянського суспільства, виділяли таку невід'ємну від нього складову як економічна. Відповідно, процеси, що є характерними для економіки, є важливими і для громадянського суспільства, в той час як розвинене громадянське суспільство створює належні умови функціонування для всіх економічних суб'єктів та сприяє захисту їх прав і свобод. Тому на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку України надзвичайно важливо розглядати громадянське суспільство через призму економічних процесів, що йому характерні, водночас не забуваючи, що саме розвинене громадянське суспільство є основою стабільного економічного зростання і добробуту.

Література:

1. Bobbio N. (1988) "Gramsci and the concept of civil society" In J. Keane (Ed.), *Civil society and the state*. — London: Verso. — P. 73—100.
2. Habermas J. (1992) "Zur Rolle von Zivilgesellschaft und politischer Öffentlichkeit" in, J. Habermas: *Faktizität und Geltung*. — Frankfurt A.M.: Suhrkamp. — P. 399—467.
3. Keane John. (1988) "Despotism and Democracy 3 — The Origins and Development of the Distinction between Civil Society and the State" in: Keane, John (ed.) *Civil Society and the State — New European Perspectives*. — London and New York: Verso. — P. 35—71.
4. Merkel W., Lauth H. (1998) "Systemwechsel und Zivilgesellschaft. Welche Zivilgesellschaft braucht die Demokratie?" *Aus Politik und Zeitgeschichte*, vol. 6 (7). — P. 3—12.
5. Montesquieu Sh. (1748) "De l'esprit des lois". [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://classiques.uqac.ca/classiques/montesquieu/de_esprit_des_lois/de_esprit_des_lois_tdm.html [Viewed on 7 April 2017].
6. Putnam R.D. (2000) "Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community". New York. Simon and Schuster. 544 p.
7. Tocqueville A. (1835) "De la Democratie en Amerique" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://classiques.uqac.ca/classiques/De_tocqueville_-_alexis/democratie_1/democratie_t1_2.pdf [Viewed on 7 April 2017].

8. Маркс К. Происхождение семьи, частной собственности и государства / К. Маркс, Ф. Энгельс // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tarasei.narod.ru/lib/engels1.htm>

9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.biz.ua/content/001/>

10. Соколов В. Громадянське суспільство. Дійові особи та виконавці / В. Соколов // Віче. — 2003. — № 4. — С. 24—27.

11. Філик Н. Особливості становлення громадянського суспільства в сучасному світі: компаративістський підхід (аналіз) / Н. Філик // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 12. — С. 61—64.

12. Хом'яков Л. Парадокси громадянського суспільства в Україні / Л. Хом'яков // Сучасність. — 2003. — № 12. — С. 55—74.

References:

1. Bobbio, N. (1988), "Gramsci and the concept of civil society", *Civil society and the state*, Verso, London, UK, pp. 73—100.
2. Habermas, J. (1992), "Zur Rolle von Zivilgesellschaft und politischer Öffentlichkeit", *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt A.M., pp. 399—467.
3. Keane, J. (1988), "Despotism and Democracy — The Origins and Development of the Distinction between Civil Society and the State", *Civil Society and the State — New European Perspectives*, Verso, London and New York, pp. 35—71.
4. Merkel, W. and Lauth, H. (1998), "Systemwechsel und Zivilgesellschaft. Welche Zivilgesellschaft braucht die Demokratie?", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, vol. 6 (7), pp. 3—12.
5. Montesquieu, Sh. (1748) "De l'esprit des lois". Available at: http://classiques.uqac.ca/classiques/montesquieu/de_esprit_des_lois/de_esprit_des_lois_tdm.html (Accessed 7 April 2017).
6. Putnam, R. D. (2000) "Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community". New York. Simon and Schuster. 544 p.
7. Tocqueville, A. (1835) "De la Democratie en Amerique". Available at: http://classiques.uqac.ca/classiques/De_tocqueville_alexis/democratie_1/democratie_t1_2.pdf (Accessed 7 April 2017).
8. Marx, K. and Engels Fr. (2017), "Origin of the family, private property and the State", Available at: <http://www.tarasei.narod.ru/lib/engels1.htm> (Accessed 7 April 2017).
9. Rabinovich, P. (2017), "Fundamentals of general theory of the state and the law", Available at: <http://pravo.biz.ua/content/001/> (Accessed 7 April 2017).
10. Sokolov, V. (2003), "Civil society. The actors and performers", *Viche [Council]*, Vol. 4, pp. 24—27.
11. Filyk, N. (2003), "The peculiarities of civil society becoming in the modern world: comparative approach (analysis)", *Business, Economy and Law*, Vol. 12, pp. 61—64.
12. Homiyakov, L. (2003), "Paradoxes of civil society in Ukraine", *Suchasnist*, Vol. 12, pp. 55—74.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2017 р.